

УДК 343.818

А.В. Градецькийкандидат юридичних наук, доцент
Запорізький національний технічний університет**МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ ЗАСУДЖЕНИХ**

У статті розглянуто основні питання правового регулювання праці в історії розвитку виправно-трудова, кримінально-виконавчих установ (виправних колоній), її місце в системі основних засобів виправлення та ресоціалізації, шляхи підвищення ефективності працевикористання засуджених на основі добровільності; зроблено висновок, що діяльність кримінально-виконавчої установи існує для того, щоб досягнути виправного завдання й виконувати виховну функцію, яка довгий час вважалася не притаманною кримінально-виконавчій системі, а саме, надати можливість людині, яка не може адаптивно жити у суспільстві, ті умови, яких вона з якихось причин не мала для того, щоб позитивно реалізувати себе в суспільстві.

Ключові слова: праця, правове регулювання, місця позбавлення волі, засуджені.

I. Вступ

Історія становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України нерозривно пов'язана з розвитком кримінально-виконавчого законодавства загалом та регулюванням кримінально-правових відносин. Одне з центральних місць займають питання використання та регулювання праці засуджених, яка, відповідно до ст. 6 КВК України, є основним засобом їх виправлення та ресоціалізації.

Праця засуджених в установах виконання покарань врегульована чинним Кримінально-виконавчим кодексом України (ст. 118–122) і є важливою передумовою ефективного використання інших засобів виправлення і ресоціалізації засуджених. Засуджені до позбавлення волі мають працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією установи виконання покарань. Їх праця має свої особливості, які визначаються специфічним правовим становищем засуджених та поставленими перед установами виконання покарань завданнями.

Засуджені не мають права припинити роботу з метою вирішення трудових та інших конфліктів. Засуджені можуть залучатися без оплати праці лише до робіт з благоустрою колоній і прилеглих до них територій, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених або до допоміжних робіт із забезпечення колоній продовольством.

II. Постановка завдання

Мета статті – дослідити механізм реалізації правового регулювання праці засуджених в місцях позбавлення волі, історичний аспект становлення та вдосконалення системи використання трудових ресурсів, визначити роль Державного департаменту України з питань виконання покарань, установ виконання покарань з ефективності та дієвості правового регулювання праці засуджених.

III. Результати

Одним із головних завдань кримінального покарання є виправлення та ресоціалізація засуджених. Серед основних засобів виправлення особлива увага приділяється залученню засуджених до суспільно корисної праці.

Певні аспекти правового регулювання праці засуджених розглядалися в наукових працях вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема, Л.В. Багрій-Шахматова, М.І. Бажанова, М.О. Беляєва, І.Г. Богатирьова, Я.М. Браїніна, І.М. Гальперіна, М.Г. Деткова, Г.В. Дровосєкова, М.Д. Дурманова, В.К. Дуюнова, А.І. Зубкова, І.І. Карпеця, М.І. Ковальова, Л.Г. Крахмальника, А.С. Міхліна, І.С. Ноя, А.А. Піонтовського, А.Л. Ременсона, А.Х. Степанюка, В.М. Трубникова, І.Я. Фойницького, О.Г. Фролової, М.Д. Шаргородського та інших [1, с. 86–88].

Праця – це основна умова людського існування і, безумовно, серед заходів виправного впливу на засуджених вона займає особливе місце. Це зумовлюється тим, що ставлення до суспільно корисної діяльності є своєрідним моральним критерієм людини.

Система використання трудових ресурсів і трудового виховання засуджених пройшла шлях свого становлення від каторжних робіт до робочих команд та виправних загонів і бригад.

Так, 24 січня 1918 р. НКЮ РРФСР видає Постанову “Про тюремні робочі команди”, у якій передбачалося, що із працездатних ув'язнених утворювались робочі команди для здійснення необхідних державі робіт, що не перевищують за тяжкістю роботи чорнороба. Цією Постановою закріплювався принцип оплати праці засуджених відповідно до оплати праці цієї галузі на волі, а також встановлювався порядок розподілу і виплати зароблених коштів. Подальший розвиток принципів організації праці засуджених відображено в циркулярі Карального відділу НКЮ РРФСР від 29 травня

1918 р., який став програмним документом діяльності системи місць покарання на найближчі п'ятнадцять років. Постанова НКЮ "Про позбавлення волі як міри покарання і про порядок відбування такого" була прийнята 23 липня 1918 р. У ній передбачалась обов'язковість праці в місцях позбавлення волі, а також у ст. 27 було відзначено, що винагорода за працю особам, які відбувають покарання, проводиться за ставками професійних союзів відповідних місцевостей [3]. З перших днів радянської влади стали організовуватись фабрично-заводські, сільськогосподарські колонії, табори примусових робіт, а в тридцятих роках – виправно-трудова табори. Якщо в 1919 р. тільки 2,5% від загальної кількості ув'язнених було зайнято роботою в майстернях, то у 1925 р. ця цифра зросла до 28,9%. Уже тоді при місцях ув'язнення було 1200 майстерень, 41 завод, 5 фабрик і 10 різних виробництв [6]. У 1930–1932 рр. найбільшого поширення набула організація виправно-трудова таборів, серед яких найбільш відомі – Біломорсько-Балтійський, Казахстанський, Ухтинський, Північно-Східний. У таборах у більшості утримувалися "вороги народу", а також засуджені за крадіжки, грабежі, вбивства, тілесні ушкодження, хуліганство тощо. Незважаючи на серйозні порушення законності в сталінські часи, у цей період були широко відомі випадки виправлення злочинців. Постановою ЦК СРСР від 2 серпня 1933 р. за самовіддану роботу на будівництві Біломорсько-Балтійського каналу була знята судимість 600 ув'язненим, більшість з них були відновлені в цивільних правах, десятки були нагороджені орденами [7]. У зв'язку з посиленням діяльності Берія і його оточення, нормативні положення 1933 р. незабаром були забуті, з 1939 р. наказом НКВД СРСР були скасовані заліки робочих днів і умовно-дострокове звільнення, а виправно-трудова установи у своїй роботі почали керуватись насамперед інструкціями і наказами НКВД СРСР. Нормативні акти цього періоду головну увагу звертали на сувору ізоляцію злочинців від суспільства і найбільш ефективно використання їхньої праці. НКВД поступово перетворився в найбільше промислово-будівельне відомство [4, с. 95].

Після Великої Вітчизняної війни праця засуджених використовувалась на роботах з відновлення зруйнованого війною народного господарства, на будівництві великих енергетичних комплексів і об'єктів цивільного й промислового призначення. Значна частина засуджених використовувалась на заготівлі і переробці лісу.

Істотні зміни в діяльності виправно-трудова установ відбулися наприкінці першої половини 50-х р. ХХ ст. Було прийнято

нове Положення про виправно-трудова табори і колонії МВС СРСР (1954 р.). Цим нормативним актом був узятий курс на створення в колоніях власної виробничої бази, а також передбачено, що організація праці засуджених має виходити з вимог загального законодавства про охорону праці і техніки безпеки. При залученні засуджених до праці повинні були враховуватись їх стан здоров'я і по можливості спеціальності, якими особа володіла до засудження. В усіх таборах і колоніях стали створюватись професійно-технічні училища. Вводилась оплата праці на основі застосування відрядно-прогресивних і преміальних форм, був встановлений 10-відсотковий гарантований мінімум виплат засудженим заробітку, відновлені заліки робочих днів. Одночасно були відтворені спостережливі комісії за місцями позбавлення волі, широкого розмаху набуло шефство колективів підприємств, заводів, фабрик над виправно-трудова установами.

Праця для всіх працездатних засуджених визнавалася обов'язковою, а на адміністрацію покладался обов'язок працевлаштувати засуджених по можливості на більш її кваліфікованих видах. Тривалість робочого дня була зрівняна з роботою вільного трудівника. Проте якщо оплата праці проводилась відповідно до норм і розцінок, що діють у народному господарстві, в місцях відбування покарання був введений єдиний коефіцієнт утримання коштів у розмірі 20, 40, 50% від суми заробітку [5, с. 47].

Вивчення нормативних матеріалів та монографічної літератури, що стосуються виконання покарання у виді позбавлення волі, дає змогу зробити висновок про те, що впродовж існування радянської влади праця була підпорядкована, у першу чергу, економічним завданням, а другорядними (незважаючи на те, що законодавством вони визнані головними) завданнями були виховання (перевиховання) засуджених та їх оздоровлення [8, с. 5, 12–18].

Звичайно, в умовах праці засуджених були і зараз є цілий ряд обмежень, які мають каральний і виховний характер і впливають із самого покарання: неможливість добровільного вступу в трудові відносини, зміна їх характеру чи добровільне припинення, вільне користування коштами, можливість працювати за наявною у нього спеціальністю або здобути нову спеціальність тощо.

В Україні на сьогодні багато чого змінилось, а саме: стаж роботи в місцях позбавлення волі тепер зараховується в загальний виробничий стаж, засудженим надаються трудові відпустки, вони підлягають соціальному страхуванню, зароблені кошти можуть витратитись цілком на придбання продуктів харчування та предметів першої необхідності тощо.

Основною тезою міжнародних нормативно-правових актів щодо праці засуджених є те, що праця не може бути рабською та повинна оплачуватись і не містити в собі ознак покарання та принизливості. Тобто засудженого не можна карати працею.

У коментарі до КВК зазначається, що “суспільно корисна праця через свої виключно значні виховні можливості впливу на особу виступає важливим засобом виправлення засуджених. Суспільно корисна праця, як виправний фактор, характеризується з точки зору загальної благодетельності трудової активності для індивідуального й соціального розвитку особистості, її оздоровлення” [9, с. 191]. Однак, на жаль, не чітко проводяться паралелі щодо життєздатності виправного потенціалу праці на фоні невирішених соціально-дисгармонійних інтенцій особистості засудженого, його внутрішнього відчуження від соціальних стереотипів моделей соціальної взаємодії. Дійсно, тоталітарний постулат “Засуджений зобов’язаний працювати та давати користь суспільству і державі” [5, с. 112], в умовах ринкових відносин залишився без економічного базису. Сьогодні питання примусової праці в УВП не таке нагальне, оскільки сьогодні не завжди ті, хто бажає працювати, можуть отримати роботу, навіть ту, що не подобається і якою б вони не займались в умовах волі.

Переконання у здатності праці засуджених змінювати їхні особистісні якості на краще досить стійкі. Вони притаманні вітчизняній психологічній та правовій думці [10]. Проте одноманітність, сірість буденних фарб, обмеженість спілкування, безперспективність отримання корисної спеціальності призводить до того, що праця не несе виправного впливу, а лише стає тягарем та необхідним обов’язком для засуджених. Лише радикальні зміни в питаннях працевикористання, допомога у здобутті дійсно корисних навичок, що стануть у нагоді не лише в місцях позбавлення волі, а й після звільнення, на нашу думку, допомогли б праці виконати виправні функції.

На думку М.І. Немченко, праця в кримінально-виконавчих установах повинна мати відповідний економічний ефект, оскільки він бачить за можливе її використання за умови комплексної модернізації виробничих потужностей КВУ, для задоволення внутрішніх потреб цих установ, а з розширенням видів господарської діяльності за умови державної підтримки (пільги, преференції тощо) і гнучкої маркетингової політики – і розвиток матеріально-побутової частини КВУ. Однак без матеріального заохочення засуджених, які працюють у господарстві КВУ, підвищити рівень продуктивності виробництва до рівня конкурентоспроможного навряд чи вдасться

[2, с. 38–43]. Як уявляється, підвищення рівня продуктивності праці засуджених слід здійснювати не лише матеріальним заохоченням, а й розширенням видів діяльності. Це потребує відповідного переобладнання виробничих потужностей, а відтак, і державного кредитування. Як показують фахові дослідження, людина може змінити ставлення до праці, а відтак, надавати їй пріоритет на волі перед задоволенням матеріальних потреб через вчинення злочину, якщо праця, як зазначалося, дає можливість людині виявити та реалізувати свої творчі здібності та вміння. Якщо ми хочемо, щоб робота була нудною і принизливою для злочинця, зазначає М. Райт, – значить ми думаємо про каральну санкцію, нехтуємо принципом поваги до засудженого, а в цьому випадку і злочинець навряд чи стане поважати інших людей [11, с. 43]. Отже, розширення видів трудової діяльності зумовить необхідність навчання, яке має бути орієнтованим на відповідні уподобання засудженого. Обов’язково мають створюватися матеріальні і моральні стимули у досягненні успіхів у праці та розкриватися її суспільна користь. Однак більшість позитивних інволюцій праці засуджених зводяться нанівець у зв’язку із тим, що багато із них не вбачають перспективи у житті, під якою розуміють емоційно наповнене уявлення актуально необхідного майбутнього, більш-менш посунутого у часі, що стимулює діяльність людей. Відтак, першочерговим завданням вбачається подолання такої суперечності, оскільки відсутність життєвих перспектив чи їхня девіантність у свідомості засуджених є вагомим фактором контрресоціалізаційного плану, що зводить більшість засобів виправлення до формальної проекції, адже особистісні якості, внутрішній світ ув’язненої людини є вузловою апперцепцією виправного процесу.

Варто враховувати, що частина засуджених до арешту не працювала, не вчилася і не одержувала пенсії. Багато хто з них не мали спеціальності, одні до суду були зайняті у власному господарстві, а інші вели паразитичний спосіб життя, бродяжили тощо. Залучення засуджених до виробничої діяльності повинно починатися зі здобуття ними професії. Слід враховувати також, що багатьом засудженим доводиться в колонії перекваліфікуватись, одержувати іншу професію, тому що у виправній колонії вони не можуть працювати за тією спеціальністю, яку мали до засудження. Ситуацію ускладнює нинішня проблема трудової зайнятості населення та висока конкуренція на ринку праці. Для пом’якшення такої ситуації члени комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики та праці рекомендували

депутатам прийняти закон про внесення змін до деяких законів України (щодо трудової діяльності громадян, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі). Своєю законотворчою ініціативою парламентарі пропонували доповнити п. 2 ст. 14 Закону України "Про зайнятість населення" підпунктом: "Забезпечення трудової зайнятості працездатних громадян, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі", а ст. 24 Закону України "Про місцеві державні адміністрації" доповнити пунктом такого змісту: "Створюють умови для забезпечення трудової зайнятості працездатних громадян, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі". Автори зазначають, що прийняття закону сприятиме розвитку трудової зайнятості засуджених, організації їх професійного навчання та наступної інтеграції у суспільство, а також дозволить установам виконання покарань за рахунок розвитку виробничої діяльності отримувати додаткові кошти для забезпечення належного рівня утримання засуджених у місцях позбавлення волі [3].

При трудовому використанні слід враховувати формування позитивних мотивів трудової діяльності; розширення професійних інтересів; виховання працьовитості і професійних звичок.

А. Степанюк, на нашу думку, слушно відзначає, що, відповідно до ч. 3 ст. 43 Конституції України, примусовою не вважається праця, яка виконується особою за вибором чи рішенням суду, а з огляду на те, що вирок суду не передбачає поєднання позбавлення волі з обов'язковою працею засуджених, то якщо особа не бажає працювати, а її примушують до цього в установі виконання покарання, тоді її праця є примусовою. Одночасно, на погляд А. Степанюка, слід відмовитися від примусу засуджених до праці [12, с. 10].

На нашу думку, певні суперечності є в законодавстві у ст. 118, 133 КВК України та у відомчих актах КВС. Так, законодавцем праця передбачена як право засуджених. Водночас за необґрунтовану відмову від праці (до речі, не вказано від якої: на основному виробництві чи праці з самообслуговування) особа вважається злісним порушником встановленого порядку відбування покарання. Правилами внутрішнього розпорядку ст. 7 п. 29 визначено право брати участь у трудовій діяльності. Одночасно зазначається обов'язок – сумлінно ставитись до праці. І знов-таки не уточнюється вид трудової діяльності, що можна зрозуміти лише у вузькому сенсі – як сумлінне виконання роботи з благоустрою УВП та прилеглих до неї територій, а також для поліпшення культурно-побутових умов засуджених.

Вбачається, що праця, відповідно до базових закономірностей людської психології,

може мати виправний чи ресоціалізаційний, антикриміногенний потенціал лише за умови її добровільності, якщо ж навпаки, то уявляється, що в такому разі вона виконує роль карального засобу, не викликаючи в засуджених шанобливого до неї ставлення і прагнення до праці у майбутньому. Праця засуджених, на нашу думку, виконує функцію запобіжника проти деградації особистості, яка ймовірна через позбавлення волі. Вона є важливим засобом у ресторації особи за умови прагнення і набуття перспектив на майбутнє у свідомості засудженої особи. Дуже важливо, щоб засуджені набули усвідомлення майбутніх позитивних перспектив у житті і прагли до самостійності й самоствердження через працю, яка не викликала б огиди, оскільки вона відповідає зазначеним вище умовам.

Однак все ж таки примусові види робіт з обслуговування і впорядкування території колонії у порядку чергування з огляду на фінансову скруту у системі виконання покарань, очевидно, мусимо залишити. У перспективі певні види робіт з обслуговування колонії та її мешканців мають виконувати наймані працівники за відповідну плату, як це передбачено у багатьох розвинутих країнах.

IV. Висновки

Отже, фактично діяльність кримінально-виконавчої установи існує для того, щоб досягнути виправного завдання і виконувати виховну функцію, яка довгий час вважалася не притаманною кримінально-виконавчій системі, а саме надати можливість людині, яка не може адаптивно жити у суспільстві, ті умови, яких вона з якихось причин не мала для того, щоб позитивно реалізувати себе у суспільстві. Зараз усе частіше ведеться мова про навчання засуджених спеціальностям, які їм найбільше до вподоби, а якщо можливо і реалізувати свої здобуті знання у виробничій діяльності в КВУ. Пропонується дистанційне навчання або стаціонарне, за домовленістю з навчальним закладом на території КВУ, у тому числі, платне навчання (за рахунок бюджету, прибутків КВУ, родичів тощо). Сьогодні не виключається навіть здобуття засудженими вищої освіти, що має стимулювати позитивні інтенції особи щодо ресоціалізації і надасть їй більшої рішучості у пошуках своєї соціально-позитивної ніші у суспільному житті.

Список використаної літератури

1. Беляев Н.А. Цели наказания и средства их достижения в исправительно-трудовых учреждениях / Н.А. Беляев. – Л. : ЛГУ, 1963. – С. 86–88.
2. Демченко М.І. Шляхи удосконалення моделі сучасної пенітенціарної установи / М.І. Демченко // Проблеми пенітенціарної теорії і практики: Щорічний бюлетень Ки-

- ївського інституту внутрішніх справ / [редкол.: В.М. Синьов (голов. ред.) та ін.]. – К. : КІВС : Леся, 2003. – № 8. – С. 38–43.
3. Денисова Т.А. Залучення засуджених до праці як засіб виправлення особи / Т.А. Денисова // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених. – Сімферополь : Таврія, 2006. – Вип. 9. – С. 124–130.
 4. Детков М.Г. Содержание карательной политики советского государства и ее реализации при исполнении уголовного наказания в виде лишения свободы в тридцатые – пятидесятые годы / М.Г. Детков. – Домодедово : РИПК работников МВД России, 1992. – С. 95.
 5. Зубков А.И. Трудовое перевоспитание заключенных в советских исправительно-трудовых учреждениях и его правовое регулирование / А.И. Зубков. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1970. – С. 112.
 6. Исаев М.М. Основы пенитенциарной политики / М.М. Исаев. – М. ; Л., 1927. – С. 190.
 7. История советской прокуратуры в документах. – М., 1947. – С. 467.
 8. Крахмальник Л.Г. Труд заключенных и его правовое регулирование в СССР / Л.Г. Крахмальник. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1963. – С. 5, 12–18.
 9. Кримінально-виконавче право України : [підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / В.М. Трубніков, В.М. Харченко, О.В. Лисодід, Л.П. Оніка, А.Х. Степанюк ; [за ред. В.М. Трубнікова]. – Х. : Право, 2001. – С. 191.
 10. Раськевич А.А. Общественно полезный труд как средство исправления осужденных в исправительных учреждениях / А.А. Раськевич. – СПб. : СПб Академия МВД России, 1998. – 154 с.
 11. Райт М. Парадигма восстановительного правосудия / М. Райт // Відновне правосуддя: Щорічний бюлетень. – К., 2005. – Спецвипуск. – С. 43.
 12. Степанюк А. Умови відбування покарання засудженими жінками / А. Степанюк // Аспект : інформаційний бюлетень. – 2005. – № 1. – С. 10.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2013

Градецкий А.В. Механизм правового регулирования труда осужденных

В статье рассматриваются основные вопросы правового регулирования труда в истории развития исправительно-трудовых, уголовно-исполнительных учреждений (исправительных колоний), его место в системе основных средств исправления и ресоциализации, пути повышения эффективности трудоустройства осужденных на основе добровольности.

Ключевые слова: труд, правовое регулирование, места лишения свободы, заключенные.

Gradetsky A. The mechanism of legal regulation of the labor of convicts

Labour is a basic condition of human existence, and certainly among the correctional measures on convicted persons it plays the particular spot. The attitude to the socially useful activity is the peculiar moral criterion of the human being.

The object the article is to study the regulation of convicted persons labour.

In the article are examined the basic questions of the legal adjusting of labour in history of development of community-service, criminally-executive establishments (penal colonies), its place in the system of the fixed assets of correction and resocialization, the ways of increase of efficiency of engaging convicted persons on the basis of voluntarily; it was concluded, that activity of criminally-executive establishment exists in an order to attain a correctional task and perform the educator duty that long time was considered not inherent to the criminally-executive system, namely, to give possibility to the man that does not can adaptive to live in society, those terms that the person on some reasons did not have in an order positively to realize itself in society.

The study found that one of the main objectives of criminal punishment is to correct and resocialization of prisoners.

Among the basic correctional measures of convicted persons correction the particular attention is given to attraction of prisoners to socially useful labour.

Studying the normative stuff and monographs, relating to execution of confinement makes it possible to come to conclusion that throughout the existence of Soviet the labour was subordinated primarily economic objectives and secondary despite the fact that they recognized the main (legislation) objectives were education prisoners and their rehabilitation.

It was found out that the work in accordance with the basic laws of human psychology can be corrective or resocialization, anticriminogenic potential only if it voluntarily is, on the contrary, it seems that in this case it serves as a punitive means not causing prisoners respected its attitude and desire to work in the future. Labour of convicted persons, in our opinion, serves as a safety device against degradation of the individual who likely due over imprisonment.

Key words: labour, the legal adjusting, places of confinement, convicted persons.